

Waldemar FLORCZAK
Wojciech GRABOWSKI

Analiza czynników determinujących reakcję na zaistnienie problemu prawnego przy użyciu wielomianowego modelu logitowego¹

Streszczenie. *Celem opracowania jest zidentyfikowanie i skwantyfikowanie wpływu czynników determinujących sposób działania wobec wystąpienia problemu prawnego. Na podstawie przeglądu literatury opracowano listę takich czynników, a następnie na podstawie danych pochodzących z ogólnopolskiego badania ankietowego przeprowadzonego w 2012 r. przez Instytut Spraw Publicznych (ISP) w Warszawie oszacowano parametry strukturalne wielomianowego modelu logitowego. Z badania wynika, że decyzja co do sposobu postępowania prawnego zależy przede wszystkim od rodzaju doświadczanego problemu, jego rangi, postaw wobec prawa oraz kilku innych cech socjoekonomicznych dotkniętych nim osób. Wyniki badania pokazują również, że ograniczenia popytu na usługi poradnictwa prawnego z tytułu niskich dochodów nie są znaczące, ważniejszą barierą jest natomiast przestrzenna dostępność usług poradniczych.*

Słowa kluczowe: problem prawny, porady prawne, wielomianowy model logitowy.

JEL: C25, K00, I30

Osoby doświadczające problemu prawnego stoją przed wyborem jednego z trzech sposobów reakcji nań. Może to być (Kritzer, 2008; Florczak, 2016):

- 1) zaniechanie wszelkich działań lub próba rozwiązania problemu jedynie w drodze nieformalnych starań własnych lub zasięgnięcie informacji/porady prywatnie, w sposób niezinstytucjonalizowany;
- 2) udanie się po informację/poradę prawną do odpowiedniej instytucji, gdzie taką usługę otrzymuje się nieodpłatnie;

¹ Opracowanie powstało w ramach realizacji grantu NCN nr 2012/07/B/HS4/02994.

3) uzyskanie komercyjnej informacji/porady prawnej w kancelarii adwokackiej lub radcowskiej².

Każda z tych reakcji wymaga innego wysiłku ze strony osoby go doświadczającej — od braku reakcji i tym samym „zerowego” wysiłku, poprzez udanie się do instytucji, w której poradę można uzyskać nieodpłatnie, co jednak wiąże się z poniesieniem kosztu alternatywnego³, aż po konieczność uiszczenia opłaty za poradę komercyjną. W praktyce mamy do czynienia ze wszystkimi wymienionymi postawami, co z jednej strony świadczy o zróżnicowanej percepcji korzyści wynikających z uzyskania pomocy (lub jej zaniechania), z drugiej zaś *implicite* o zróżnicowaniu owych korzyści. Gdyby bowiem faktyczne zróżnicowanie korzyści nie miało wówczas miejsca, to — przyjmując kluczowe założenie analiz mikroekonomicznych o racjonalności ludzkiego postępowania — nie obserwowano by również zróżnicowania reakcji ludzkich na wystąpienie problemu prawnego (Florczak i Grabowski, 2018).

Jeśli zatem postępowanie osób dotkniętych problemem prawnym jest racjonalne, pojawia się pytanie o czynniki determinujące ich zachowania. Socjologia prawa (Winczorek, 2015) identyfikuje różnorodne uwarunkowania wpływające na wybór określonego usługodawcy lub poniechanie działań. Najogólniej, wiążą się one ze specyfiką problemu i jego subiektywnej wagi dla doświadczającej go osoby (np. Pleasence, Balmer i Reimers, 2011), indywidualnymi cechami osobniczymi (m.in. wykształcenie, świadomość prawna i postawa wobec prawa — np. Kurczewski i Fuszara, 2004), uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi i demograficznymi (np. Murayama, 2007) czy wreszcie barierami w dostępie do prawa oraz poziomem podaży usług prawnych (np. Barendrecht i de Langen, 2009; Wall, 1996).

Większość badań empirycznych dotyczących omawianego zagadnienia wykorzystuje nieskomplikowane metody statystyki opisowej (np. Murayama, 2007; Preisert, Schimanek, Waszak i Winiarska, 2013) lub proste narzędzia statystyki matematycznej, ograniczone do przestrzeni dwuwymiarowej (np. Gramatikov, 2008; Kritzer, 2009). Nie podejmując się odpowiedzi na pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy, skonstatować należy, że metodyka przedmiotowych badań nie jest w pełni adekwatna. Wskazywanie bowiem w rozważaniach logiczno-teoretycznych na bardzo liczne potencjalne czynniki wpływające na sposób postępowania w obliczu problemu prawnego i równoczesne stosowanie metod ignorujących współzależności występujące pomiędzy nimi (np. proste analizy korelacji) poważnie nadszarpuje wiarygodność rezultatów uzyskiwanych przy ich użyciu. Metody takie należałoby uznać za adekwatne raczej w kontekście badania pomocniczego, nie zaś głównego.

W artykule podjęto pierwszą — zgodnie ze stanem wiedzy jej autorów — próbę zastosowania wielomianowego modelu logitowego do kwantyfikacji wpływu wszystkich czynników wskazywanych w literaturze przedmiotu jako potencjalnie istotnych na wybór sposobu postępowania wobec doświadczanego problemu prawnego. Fakt, że reakcja na zaistnienie problemu może przybrać jedną z trzech wymienionych na wstępie form, czyni tę metodę najbardziej adekwatną.

² Przypadek, w którym osoba mająca problem prawny korzysta zarówno z pomocy niekomercyjnej, jak i komercyjnej, jest w dalszej części rozważań przypisany do trzeciego sposobu reakcji na zaistnienie problemu.

³ Na przykład koszt przemieszczenia się lub czasu poświęconego na poszukiwanie stosownego rozwiązania.

Analizy empiryczne przeprowadzono przy użyciu reprezentatywnych danych mikroekonomicznych uzyskanych na podstawie ogólnopolskiego badania ankietowego beneficjentów i usługodawców przeprowadzonego w 2012 r. przez Instytut Spraw Publicznych (ISP) w Warszawie.

W przypadku badania beneficjentów w ramach badań reprezentatywnych zrealizowano 1050 wywiadów bezpośrednich (PAPI) na próbie ogólnopolskiej [...] Próba badawcza musiała spełniać kryterium reprezentatywności dla populacji polskiej w wieku 18 i więcej lat, z kolei dobór musiał być losowy, aby wyniki można było ekstrapolować na całą populację [...] W badaniu zastosowano próbę losowo-warstwową, dzięki której uzyskano strukturę identyczną ze strukturą populacji ze względu na wiek, płeć, wielkość miejscowości zamieszkania i województwo, a sam dobór respondentów na terenie był realizowany zgodnie z formułą random route (Burdziej i Dudkiewicz, 2013, s. 4; szeroko na ten temat — tamże).

WIELOMIANOWY MODEL LOGITOWY JAKO NARZĘDZIE ANALITYCZNE — ZARYS METODYCZNY

Badania ankietowe oparte na danych indywidualnych często składają się z pytań zamkniętych, w których respondent wybiera jeden z kilku wariantów odpowiedzi. Jeśli warianty są tylko dwa, wówczas zmienna związana z tym pytaniem traktowana jest jako dychotomiczna (dwumianowa). Możliwe są jednak przypadki, w których respondent wybiera jeden z kilku wykluczających się wariantów; wówczas mamy do czynienia ze zmiennymi polichotomicznymi (wielomianowymi). Wśród tych ostatnich wyróżnia się zmienne mające charakter uporządkowany i nieuporządkowany. W niniejszym artykule rozważany jest ten drugi przypadek.

W celu sformalizowania modelu wielomianowego kategorii nieuporządkowanych załóżmy, że jednostka (konsument, gospodarstwo domowe, respondent w badaniu ankietowym) wybiera jedną spośród J możliwości. Dodatkowo przyjmuje się, że możliwości te wyczerpują zbiór potencjalnych możliwości wyboru oraz wzajemnie się wykluczają.

Niech U_{ij} będzie użytecznością, jaką ma i -ta jednostka z wyboru j -tej możliwości. Użyteczność z j -tego wyboru jest sumą części deterministycznej oraz części losowej:

$$U_{ij} = V_{ij} + \xi_{ij} \quad j = 1, \dots, J \quad (1)$$

gdzie część deterministyczna zależy od charakterystyki jednostki oraz parametrów będących przedmiotem estymacji:

$$V_{ij} = \mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_j \quad (2)$$

gdzie \mathbf{x}_i jest wektorem obserwacji dla i -tej jednostki natomiast $\boldsymbol{\beta}_j$ jest wektorem parametrów związanych z wyborem j -tej możliwości.

Dzięki obserwowaniu przez badacza wyboru wariantu uzyskuje się informację, która użyteczność jest najwyższa. Jeśli np. i -ta jednostka wybrała j -tą możliwość, to wówczas model implikuje:

$$\forall_{k \neq j} (U_{ij} \geq U_{ik}) \quad (3)$$

Dlatego też prawdopodobieństwo wyboru j -tej kategorii przez i -tą jednostkę można zapisać następująco:

$$\begin{aligned} P(y_i = j | \mathbf{x}_i) &= p_{ij} = P(\forall_{k \neq j} U_{ij} \geq U_{ik}) = \\ &= P(\forall_{k \neq j} (\xi_{ik} - \xi_{ij} \leq \mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_j - \mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_k)) = \\ &= P\left(\bigcap_{k \neq j} (\xi_{ik} - \xi_{ij}) \leq (\mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_j - \mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_k)\right) \end{aligned} \quad (4)$$

Aby obliczyć prawdopodobieństwo (4), należy przyjąć założenia dotyczące rozkładu składnika losowego, przy czym dla każdej jednostki wektor losowy $\xi_i = [\xi_{i1}, \xi_{i2}, \dots, \xi_{ij}]$ ma rozkład o funkcji gęstości łącznego rozkładu f_{ξ_i} . Jeśli łączny rozkład jest rozkładem Gumbela, to wówczas prawdopodobieństwo (4) można zapisać następująco (m.in. Maddala, 1983; Gruszczyński, 2010):

$$P(y_i = j | \mathbf{x}_i) = p_{ij} = \frac{\exp(\mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_j)}{\sum_{r=1}^J \exp(\mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_r)} \quad j = 1, \dots, J \quad (5)$$

Ze względu na fakt, że nie wszystkie parametry są identyfikowalne, konieczna jest ich normalizacja. Najczęściej przyjmuje się założenie, że jeden z wektorów $\boldsymbol{\beta}_1, \boldsymbol{\beta}_2, \dots, \boldsymbol{\beta}_J$ jest wektorem zerowym. Wówczas kategoria odpowiadająca wektorowi zerowemu nazywana jest bazową lub referencyjną. W interpretacji oszacowań parametrów kategorię tę wykorzystuje się jako punkt odniesienia dla pozostałych. Jeśli dokonuje się normalizacji $\boldsymbol{\beta}_1 = 0$, wówczas prawdopodobieństwo kolejnych wyborów przyjmuje postać:

$$p_{i1} = \frac{1}{1 + \sum_{r=2}^J \exp(\mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_r)} \quad (6a)$$

$$p_{ij} = \frac{\exp(\mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_j)}{1 + \sum_{r=2}^J \exp(\mathbf{x}_i \boldsymbol{\beta}_r)} \quad j = 2, \dots, J \quad (6b)$$

Oszacowania parametrów wielomianowego modelu logitowego nie są interpretowalne bezpośrednio, niemniej jednak odpowiednia transformacja oszacowań umożliwi ich właściwą interpretację. Jeśli oszacowanie parametru przy k -tej zmiennej w równaniu j -tego wyboru wynosi $\hat{\beta}_{jk}$, to tę wielkość należy interpretować następująco — jednostkowa zmiana wartości zmiennej x_k powoduje, przy innych czynnikach niezmiennych, wzrost ilorazu szans:

$$\frac{P(y = j | \mathbf{x})}{P(y = 1 | \mathbf{x})} = (\exp(\hat{\beta}_{jk}) - 1) \cdot 100\%$$

W celu oceny jakości dopasowania modelu do danych najczęściej wykorzystywany jest pseudo- R^2 McFaddena (McFadden, 1974):

$$R^2 - McFadden = 1 - \frac{\ln L_{FULL}}{\ln L_0} \quad (7)$$

lub R^2 Nagelkerke'a (Nagelkerke, 1991):

$$R^2 - \text{Nagelkerke} = \frac{1 - \exp((-2/N)(\ln L_{FULL} - \ln L_0))}{1 - \exp((2/N)\ln L_0)} \quad (8)$$

gdzie $\ln L_{FULL}$ oraz $\ln L_0$ oznaczają wartość logarytmu funkcji wiarygodności odpowiednio dla modelu zawierającego wszystkie zmienne objaśniające oraz modelu zawierającego tylko wyraz wolny.

SPECYFIKACJA RÓWNANIA SPOSOBU REAKCJI WOBEC WYSTĄPIENIA PROBLEMU PRAWNEGO

Przegląd literatury teoretycznej i empirycznej (np. Murayama, 2007; Kritzer, 2008; Pleasence i in., 2011; Winczorek, 2015) pozwala wyróżnić następujące grupy czynników determinujących wybór postępowania w obliczu wystąpienia problemu prawnego:

- przedmiot problemu prawnego i jego waga;
- indywidualne cechy społeczno-ekonomiczne i demograficzne osób dotkniętych problemem;
- indywidualne postawy wobec przestrzegania i stosowania prawa;
- aktywność społeczna respondentów;
- środowisko społeczno-ekonomiczne respondenta i bariery dostępu do poradnictwa prawnego.

Pytania zawarte w ogólnopolskiej ankiecie ISP objęły wszystkie te uwarunkowania. Umożliwiło to skonstruowanie adekwatnego wielomianowego modelu logitowego w celu kwantyfikacji wpływu determinant reakcji na zaistnienie problemu prawnego. Badania empiryczne wykorzystujące rezultaty ankiety (Preisert i in., 2013) ograniczyły się bowiem, podobnie jak niemal wszystkie dotychczasowe badania w tym zakresie, do analizy jednowymiarowej. Jednocześnie pytania ankietowe wyznaczyły granice możliwości analitycznych omawianego badania.

W zestawieniu przedstawiono potencjalnie istotne czynniki oddziałujące na decyzję wyboru postępowania przez osoby dotknięte problemem prawnym, które uwzględniono w ankiecie ISP; zakwalifikowano je do jednej z wymienionych grup tematycznych. Na podstawie przesłanek logicznych i ustaleń teoretycznych każdej zmiennej objaśniającej przypisano oczekiwany znak parametru, co stanowi jeden z fundamentów modelowania przyczynowo-skutkowego. Dla większości zmiennych w zestawieniu znaki te ustalono z góry, ale w przypadku niektórych jednoznaczne ustalenie oczekiwanego kierunku zależności pomiędzy daną zmienną objaśniającą a zmienną objaśnianą nie było możliwe, co oznaczono symbolem (?). Należy przy tym zaznaczyć, że zarówno znaki parametrów, jak i ich interpretacja są warunkowe względem sposobu kodowania zmiennej objaśniającej oraz kategorii referencyjnej w wielomianowym modelu logitowym⁴.

⁴ Zmienną referencyjną w modelu jest bierna postawa wobec wystąpienia problemu.

**ZESTAWIENIE CZYNNIKÓW POTENCJALNIE WPŁYWAJĄCYCH NA WYBÓR POSTĘPOWANIA W OBLICZU
ZAISTNIENIA PROBLEMU PRAWNEGO**

Symbol i nazwa zmiennej	Jednostka miary	Uzasadnienie teoretyczne i aplikacje	Oczekiwany znak parametru	Kodowanie i kategoria referencyjna
Przedmiot prawa i waga problemu				
LBUL — prawo budowlane LCIV — prawo cywilne LROA — prawo drogowe LPEN — prawo karne LCON — prawo konsumenckie LDAM — odszkodowania LFIN — problemy finansowe LFAM — prawo rodzinne LJOB — prawo pracy/rozwiązanie umowy o pracę LPRO — prawo rzeczowe LLEG — prawo spadkowe LWAG — prawo pracy/wynagrodzenia LVAL — subiektywna waga problemu	0-1	przynależność problemu do określonego przedmiotu prawa jest jedną z kluczowych determinant sposobu reakcji (Murayama, 2007; Kritzer, 2009; Pleasence i in., 2011; Winczorek, 2015)	(?) na gruncie rozważań teoretycznych trudno przesądzić, które problemy są mniej ważne, a które ważniejsze dla osób je doświadczających — a to determinuje oczekiwany znak parametru	postrzeganie znaczenia przedmiotu problemu prawnego jest silnie idiosynkratyczne z punktu widzenia określonego społeczeństwa. Dlatego w kontekście ustalania a priori znaków parametrów trudno wzorować się na rezultatach badań przeprowadzonych w innych krajach. Kategoria referencyjna „inny problem”
	0-1	im większe znaczenie problemu dla osoby go doświadczającej, tym wyższa skłonność do poszukiwania profesjonalnej pomocy prawnej (Kritzer, 2008; Pleasence i in., 2011; Winczorek, 2015)	(+)	problem doniosły — LVAL=1 inny problem — LVAL=0
Cechy społeczno-demograficzne				
FEM — płeć	0-1	kobiety przyjmują bardziej aktywną postawę wobec zaistnienia problemów prawnych (Murayama, 2007; Hunter i De Simone, 2009; Preisert i in., 2013). W świetle ustaleń empirycznych kobiety przyjmują bardziej aktywną postawę wobec zaistniałych problemów prawnych (Murayama, 2007; Hunter i De Simone, 2009; Preisert i in., 2013)	(+)	kategoria referencyjna „mężczyzna”

**ZESTAWIENIE CZYNNIKÓW POTENCJALNIE WPLYWAJĄCYCH NA WYBÓR POSTĘPOWANIA W OBLICZU
ZAISTNIENIA PROBLEMU PRAWNEGO (cd.)**

Symbol i nazwa zmiennej	Jednostka miary	Uzasadnienie teoretyczne i aplikacje	Oczekiwany znak parametru	Kodowanie i kategoria referencyjna
Cechy społeczno-demograficzne (dok.)				
AGE — wiek	lata	postawa wobec przestrzegania i stosowania prawa zmienia się wraz z wiekiem za sprawą większego doświadczenia życiowego i jednocześnie niższej wydolności fizycznej (Legal Service Corporation, 1994; Murayama, 2007; Preisert i in., 2013; Winczorek, 2015)	(+)	wiek badanych respondentów od 20 do 92 lat
EDU1 — wykształcenie ponadpodstawowe		<i>ceteris paribus</i> lepsze wykształcenie powinno skutkować obszerniejszą wiedzą ogólną i tym samym bardziej aktywną postawą wobec problemu prawnego (Legal Service Corporation, 1994; Murayama, 2007; Preisert i in., 2013)	(+)	kategoria referencyjna „wykształcenie podstawowe i niższe”
EDU2 — wykształcenie ponadśrednie	0-1			kategoria referencyjna „kawaler/panna”
SCZO — stan cywilny żonaty/mężatka		stan cywilny w dużym stopniu wpływa na inne cechy osobnicze, które mogą oddziaływać na percepcję rzeczywistości i warunkują przyjmowanie określonych postaw i zachowań w sytuacji wystąpienia problemu (Legal Service Corporation, 1994; Murayama, 2007; Preisert i in., 2013)	(?)	liczba osób w gospodarstwie domowym od 1 do 10
SCRO — stan cywilny rozwodnik/ /rozwódka	0-1			
SCWD — stan cywilny wdowiec/wdowa				
NFAM — liczba osób w gospodarstwie domowym	liczba naturalna	wraz ze wzrostem liczby osób w gospodarstwie domowym oczekiwac można <i>ceteris paribus</i> zmian postaw i zachowań wobec pojawiających się problemów (Preisert i in., 2013)	(?)	

**ZESTAWIENIE CZYNNIKÓW POTENCJALNIE WPŁYWAJĄCYCH NA WYBÓR POSTĘPOWANIA W OBLICZU
ZAISTNIENIA PROBLEMU PRAWNEGO (cd.)**

Symbol i nazwa zmiennej	Jednostka miary	Uzasadnienie teoretyczne i aplikacje	Oczekiwany znak parametru	Kodowanie i kategoria referencyjna
Cechy ekonomiczno-społeczne				
DOCH — dochód na osobę w gospodarstwie	zł	wyższy dochód zmniejsza bariery dostępu do usług prawnych, zwłaszcza komercyjnych (Legal Service Corporation, 1994; Murayama, 2007; Preisert i in., 2013)	(+)	—
RESZ — miejsce zamieszkania	0-1	mieszkańcy miast mają łatwiejszy dostęp zarówno do niekomercyjnych, jak i komercyjnych usług prawnych. Zatem miejsce zamieszkania może stanowić barierę dostępu do pomocy prawnej (Murayama, 2007; Preisert i in., 2013)	(+)	wieś i miasto poniżej 20 tys. mieszkańców — 0 miasto 20 tys. mieszkańców i więcej — 1
SLAB — sytuacja zawodowa	0-1	brak pracy prowadzić może do negatywnych konsekwencji: psychologicznych, ekonomicznych i społecznych, co zmniejsza podmiotowość osób nieaktywnych zawodowo (Murayama, 2007; Preisert i in., 2013)	(-)	stała praca — 0 praca dotychczasowa lub brak zatrudnienia — 1
Świadomość prawna i postawa wobec przestrzegania i stosowania prawa				
PAWR — świadomość prawna	liczba całkowita z przedziału 0—15	wraz ze wzrostem świadomości prawnej oczekiwać należy adekwatnej oceny zaistniałej sytuacji i pełniejszego uświadomienia niekorzystnych następstw pozostawienia nierozwiązanego problemu (Pleasence i in., 2003; Pleasence i in., 2011; Winczorek, 2015)	(+)	zerowa znajomość prawa PAWR=0 doskonała znajomość prawa PAWR=15

**ZESTAWIENIE CZYNNIKÓW POTENCJALNIE WPŁYWAJĄCYCH NA WYBÓR POSTĘPOWANIA W OBLICZU
ZAISTNIENIA PROBLEMU PRAWNEGO (dok.)**

Symbol i nazwa zmiennej	Jednostka miary	Uzasadnienie teoretyczne i aplikacje	Oczekiwany znak parametru	Kodowanie i kategoria referencyjna
Świadomość prawna i postawa wobec przestrzegania i stosowania prawa (dok.)				
<i>PCPL</i> — postawa wobec przestrzegania prawa	0-1	postawa wobec przestrzegania prawa rzutuje na sposób rozwiązywania problemów prawnych (Kritzer i in., 1991; Kurczewski i Fuszara, 2004)	(+)	—
<i>PUSE</i> — postawa wobec stosowania prawa	liczba całkowita z przedziału 0—3	postawa wobec stosowania prawa jest ważką i trwałą cechą osobniczą rzutułą na sposób rozwiązywania problemów prawnych (Kritzer i in., 1991; Kurczewski i Fuszara, 2004)	(+)	postawa ugodowa — <i>PUSE</i> =0 postawa skargliwa — <i>PUSE</i> =3
<i>PTRU</i> — zaufanie do palestry	liczba całkowita z przedziału 0—2	uprzedzenia czy stereotypy wobec palestry mogą efektywnie zmniejszać gotowość korzystania z komercyjnej pomocy prawnej (Pleasence i in., 2003; Kritzer, 2008)	(+)	brak zaufania — <i>PTRU</i> =0 pełne zaufanie — <i>PTRU</i> =2
<i>PAVA</i> — przestrzeganie dostępności usług prawnych	0-1	bez względu na obiektywną podaż usług prawnych, to właśnie subiektywne postępowanie ich dostępności efektywnie wpływa na podejmowanie aktywnych działań (Pleasence i in., 2003)	(+)	usługi trudno dostępne — <i>PAVA</i> =0 usługi łatwo dostępne — <i>PAVA</i> =1
Aktywność społeczna				
<i>APAR</i> — przynależność do organizacji społecznych	0-1	aktywność społeczna świadczy o operatywności, inicjatywności, upodmiotowieniu i uspołecznieniu osób aktywnych, co powinno skutkować innymi sposobami reakcji na zaistnienie problemu prawnego niż osób mniej społecznie aktywnych (Murayama, 2007; Preisert i in., 2013)	(?)	nienależący do żadnej organizacji — <i>APAR</i> =0 członek przynajmniej jednej organizacji — <i>APAR</i> =1
<i>AACT</i> — działalność społeczna	0-1			nie — <i>AACT</i> =0 tak — <i>AACT</i> =1

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury i ankiety ISP.

Wśród licznych uwarunkowań wpływających na indywidualną postawę wobec problemu prawnego kluczowy jest przedmiot prawa, którego sprawa dotyczy, oraz subiektywnie postrzegana jej ranga (Pleasence i in., 2011). Zgodnie z dotychczasowymi analizami (np. Murayama, 2007; Gramatikov, 2008; Preisert i in., 2013) rodzaj problemu prawnego silniej determinuje sposób działania niż np. czynniki ekonomiczne (dochód respondenta). Dlatego każdy problem, którego doświadczyli respondenci i który został przez nich zrelacjonowany, przyporządkowano do określonego przedmiotu prawa⁵. W ankiecie ISP nie pojawiło się natomiast *explicite* pytanie o subiektywne postrzeganie znaczenia doświadczonego problemu dla respondenta, dlatego w omawianym badaniu zdecydowano się aproksymować wagę problemu zmienną 0-1 jako afirmatywną odpowiedź na pytanie: *Czy w związku z tą sytuacją/problemem mógł/a P. coś zyskać lub stracić (pieniądze lub przedmioty)?*⁶.

Wystąpienie problemu prawnego oraz sposób reakcji nań to jeden z niezliczonych przejawów funkcjonowania jednostki w społeczeństwie, który w dużym stopniu może zależeć od cech osobniczych respondenta i jego otoczenia społecznego. Dlatego we wszystkich cytowanych badaniach empirycznych można się zetknąć ze zmiennymi objaśniającymi uwzględniającymi te uwarunkowania. Zestawienie przedstawia adekwatne zmienne, obejmujące czynniki społeczno-ekonomiczno-demograficzne oraz środowiskowe (miejsce zamieszkania). Większość przedstawiono w postaci zmiennych 0-1, co — po podaniu informacji o kategorii referencyjnej (opcja, dla której dana zmienna przyjmuje wartość 0) — umożliwia czytelnikowi zrozumienie konstrukcji tych zmiennych oraz oczekiwanego kierunku zależności łączących je ze zmienną objaśnianą (tam, gdzie takie ustalenia były *a priori* możliwe). Każdą zmienną opatrzono krótkim uzasadnieniem jej obecności w modelu⁷.

Pewne zmienne objaśniające mają charakter polichotomiczny (podmiot prawa, stan cywilny, wykształcenie), dla których powyższe uwagi pozostają w mocy po ustaleniu kategorii referencyjnej. Kilka zmiennych objaśniających przyjmuje wartości z pewnych przedziałów całkowitoliczbowych (liczba osób w gospodarstwie domowym, świadomość prawna, postawa wobec stosowania prawa, zaufanie do palestry), zaś jedna zmienna objaśniająca — dochód na osobę w gospodarstwie — jest wyrażona w jednostkach pieniężnych.

Odrębnego komentarza wymaga grupa czynników aproksymujących świadomość prawną i postawę wobec prawa. Do konstrukcji zmiennej mierzącej stopień świadomości (wiedzy) prawnej danego respondenta (*PAWR*) wykorzystano sumę poprawnych odpowiedzi na wieloczołowe pytanie dotyczące zakresu znajomości prawa przez respondenta. Wartość tej zmiennej waha się w przedziale od 0 do 15. Zestaw pytań, na które respondenci udzielali odpowiedzi zga-

⁵ Autorzy składają podziękowania dr. Janowi Winczorkowi za wykonanie tego przyporządkowania.

⁶ *Implicite* adekwatność takiej aproksymacji wydaje się potwierdzać fakt, że żaden z respondentów, którzy przyjęli pasywną postawę wobec zaistnienia problemu prawnego, nie udzielił afirmatywnej odpowiedzi na to pytanie.

⁷ Można przy tym założyć, że ze względu na renomę instytucji odpowiedzialnej za opracowanie i przeprowadzenie badań ankietowych (ISP) wszystkie pytania służą określonemu celowi analitycznemu, zwłaszcza że w dużym stopniu treści kwestionariusza czerpią z wcześniejszych wzorców (np. Murayama, 2007; Gramatikov, 2008).

dzam się lub nie zgadzam się, był następujący (na końcu pytania podano poprawną odpowiedź: P — prawda, F — fałsz)⁸:

- *Każdy ma prawo kopiować i robić odpisy z akt w postępowaniu wszczętym przez urząd przeciwko niemu* (P);
- *Każdy ma prawo przeczytać protokoły, uchwały z posiedzeń rady swojej gminy* (P);
- *Każdy ma prawo zwołać zgromadzenie publiczne bez pisemnego zezwolenia urzędu gminy* (F);
- *W postępowaniach przed sądem każdy ma prawo do uzyskania pomocy adwokata z urzędu, opłacanego z pieniędzy publicznych* (F);
- *Każdy może wejść na posiedzenia rady swojej gminy* (P);
- *Każdy ubezpieczony w NFZ może zmienić swojego lekarza rodzinnego* (P);
- *Bez względu na wiek dziecka lekarz ma prawo poinformować rodziców o stanie zdrowia ich dziecka, nawet jeśli dziecko sobie tego nie życzy* (F);
- *Osoba bezdomna ma prawo do bezpłatnych świadczeń zdrowotnych* (F);
- *Przewóz karetką do Zakładu Opieki Zdrowotnej i z powrotem osoby starszej lub niepełnosprawnej jest bezpłatny* (F);
- *Uczniowie liceum mają prawo wypowiadać się na temat programu swoich lekcji* (P);
- *Urząd Gminy musi konsultować z mieszkańcami lokalizację spalarni śmieci* (P);
- *Urząd Gminy może zamknąć szkołę podstawową, nawet jeśli nie zgadzają się na to rodzice dzieci, które do niej uczęszczają* (P);
- *Sąd Najwyższy może w Polsce wydawać ustawy* (F);
- *Prawo zabrania świadkowi składania niezgodnych z prawdą zeznań* (P);
- *Najważniejszym źródłem prawa w Polsce są rozporządzenia* (F).

Należy oczekiwać, że wraz ze wzrostem znajomości prawa osoba doświadczająca problemu jest w stanie rzetelniej ocenić skalę grożących jej konsekwencji w przypadku przyjęcia biernej postawy, co *ceteris paribus* powinno skutkować większym prawdopodobieństwem szukania pomocy prawnej niż w przypadku osoby mniej zaznajomionej z problematyką prawa.

Postawy wobec przestrzegania i stosowania prawa są kolejnymi subiektywnymi zmiennymi, które w świetle literatury przedmiotu (np. Kritzer, Bogart i Vidmar, 1991; Kurczewski, Fuszara, 2004) mogą silnie determinować sposób postępowania wobec zaistnienia problemu prawnego. W omawianym badaniu respondent wyraża swoje poglądy na temat przestrzegania prawa poprzez wybór jednej z czterech odpowiedzi na pytanie: *Na temat praktycznego przestrzegania prawa w życiu są różne poglądy. Prosimy wybrać z przytoczonych zdań to, które bardziej P. odpowiada:*

1. *Powinno się zawsze przestrzegać prawa, nawet jeśli jest ono niesłuszne;*
2. *Jeśli napotyka się przepisy prawa naszym zdaniem niesłuszne, należy się do nich stosować tylko na pozór, a praktycznie starać się je omijać;*
3. *Do przepisów, które uważamy za niesłuszne, nie należy się w ogóle stosować;*
4. *Nie wiem/trudno powiedzieć,*

przy czym adekwatna zmienna przyjmuje wartość 1 dla odpowiedzi nr 1, zaś wartość 0 dla pozostałych (zmienna PCPL w zestawieniu).

⁸ Autorzy składają podziękowania dr. Michałowi Araszkiewiczowi za opracowanie poprawnych odpowiedzi na pytanie nr 9 w ankiecie ISP: *Odczytam P. teraz kilka stwierdzeń, proszę powiedzieć, które z nich są P. zdaniem prawdziwe, a które nieprawdziwe?*

W odniesieniu do poglądów dotyczących stosowania prawa zmienna ma charakter polichotomiczny i przyjmuje wartości całkowite z przedziału $\langle 0, 3 \rangle$. Powstaje ona w wyniku zsumowania afirmatywnych odpowiedzi nr 1 na następujące pytanie ankietowe: *W sytuacji konfliktu, sporu z innymi, ludzie często podejmują różne działania. Co P. zdaniem jest lepsze w takiej sytuacji?* Możliwe były trzy odpowiedzi w trzech zbiorach wariantów:

zbiór 1

1. *Zaspokojenie w pełni żądań jednej ze stron, choćby druga była z tego niezadowolona;*
2. *Doprowadzenie do obopólnej zgody na zasadzie, że każdy rezygnuje po trochu ze swych roszczeń;*
3. *Nie wiem/trudno powiedzieć.*

zbiór 2

1. *Rozstrzygnięcie sporu ściśle według przepisów prawa, choćby druga strona była z tego niezadowolona;*
2. *Rozstrzygnięcie sporu ku zadowoleniu obu stron, choćby nie było to ściśle według przepisu prawa;*
3. *Nie wiem/trudno powiedzieć.*

zbiór 3

1. *Rozwiązanie sporu przez instytucję, np. sąd, która ma władzę i może narzucić swoje rozwiązanie;*
2. *Rozwiązanie sporu przez postronnych ludzi, którzy mogą jedynie doradzić zwaśnionym stronom, jak postępować;*
3. *Nie wiem/trudno powiedzieć.*

Im bardziej pryncypialna i skargliwa jest postawa respondenta wobec stosowania prawa, a zatem im wyższa wartość zmiennej *PUSE*, tym częściej należy się liczyć z aktywną reakcją na wystąpienie problemu prawnego.

Konstrukcja pozostałych zmiennych objaśniających wyszczególnionych w zestawieniu jest — jak się wydaje — na tyle jednoznaczna, że ich bliższe omawianie nie wydaje się celowe. Warto jednak zaznaczyć, iż ze względu na brak wielowymiarowych badań empirycznych dotyczących zagadnień będących przedmiotem tego artykułu nie można przedstawionych w nim wyników porównać ze wzorcem teoretycznym czy empirycznym. Nadmienić należy również, że hipotezy dotyczące związków pomiędzy indywidualnymi zmiennymi objaśniającymi a objaśnianą (wyrażone oczekiwanym znakiem parametru stojącym przy danej zmiennej objaśniającej), sformułowane są na gruncie socjologii i ekonomii behawioralnej, nie zaś matematycznej. Nie istnieją bowiem modele socjologii czy ekonomii matematycznej, które umożliwiłyby bardziej sformalizowane podejście do kwestii modelowania reakcji na zaistnienie problemu prawnego. Dlatego kluczowa rola przypada metodom eksploracyjnym i indukcyjnym, do których zaliczyć należy omawiane badanie.

Postać ogólna rozważanego modelu wielomianowego jest następująca:

$$\ln\left(\frac{p_{ij}}{p_{i1}}\right) = \alpha_{0j} + \alpha_{1j}LBUL_i + \alpha_{2j}LCIV_i + \alpha_{3j}LROA_i + \alpha_{4j}LPEN_i + \\ + \alpha_{5j}LCON_i + \alpha_{6j}LDAM_i + \alpha_{7j}LFIN_i + \alpha_{8j}LFAM_i + \alpha_{9j}LJOB_i + \\ + \alpha_{10j}LPRO_i + \alpha_{11j}LLEG_i + \alpha_{12j}LWAG_i + \alpha_{13j}LVAL_i + \alpha_{14j}FEM_i + \\ + \alpha_{15j}AGE_i + \alpha_{16j}EDU1_i + \alpha_{17j}EDU2_i + \alpha_{18j}SCZO_i + \alpha_{19j}SCRO_i + \\ + \alpha_{20j}SCWD_i + \alpha_{21j}NFAM_i + \alpha_{22j}DOCH_i + \alpha_{23j}RESD_i + \alpha_{24j}SLAB_i + \\ + \alpha_{25j}PAWR_i + \alpha_{26j}PCPL_i + \alpha_{27j}PUSE_i + \alpha_{28j}PTRU_i + \alpha_{29j}PAVA_i + \\ + \alpha_{30j}APAR_i + \alpha_{31j}AACT_i + \varepsilon_i \quad (9)$$

gdzie:

p_{ij} — prawdopodobieństwo, że i -ty respondent dotknięty problemem prawnym zdecyduje się na wybór j -tej reakcji ($j=1$ — brak działania, 2 — porada niekomercyjna, 3 — porada komercyjna),

α_{kj} — parametr stojący przy k -tej zmiennej objaśniającej w j -tym wariancie rozwiązania problemu (wariantem referencyjnym jest $j=1$, czyli brak reakcji na wystąpienie problemu).

Symbole i oczekiwane znaki parametrów stojących przy poszczególnych zmiennych objaśniających podano w zestawieniu.

OMÓWIENIE WYNIKÓW OSZACOWANIA PARAMETRÓW STRUKTURALNYCH RÓWNANIA SPOSOBU REAKCJI NA WYSTĄPIENIE PROBLEMU PRAWNEGO

W tabl. 1 przedstawiono wyniki oszacowań parametrów strukturalnych równania (9). Jest to wariant ogólny, zawierający wszystkie zidentyfikowane zmienne objaśniające, których operacjonalizacja była możliwa przy wykorzystaniu danych zastanych zgromadzonych w ogólnopolskim badaniu beneficjentów pomocy prawnej (Burdziej i Dudkiewicz, 2013). Porównanie znaków oszacowań parametrów strukturalnych stojących przy odpowiednich zmiennych objaśniających (tabl. 1) z oczekiwanymi znakami owych parametrów (zestawienie) pokazuje, że większość hipotez sformułowanych *a priori* znalazła potwierdzenie *a posteriori* — kierunek zależności pomiędzy zmiennymi objaśniającymi a zmienną objaśnianą jest zasadniczo zgodny z ustaleniami teoretycznymi. Jednakże fakt, iż znaczna liczba zmiennych objaśniających charakteryzuje się nieistotnością statystyczną, wskazuje na konieczność redukcji rozmiarów modelu i zastosowanie strategii modelowania od ogółu do szczegółu (np. Florczak, 2011).

W tabl. 2 przedstawiono wyniki wariantu szczegółowego równania (9), uzyskane przy użyciu strategii modelowania od ogółu do szczegółu, z przyjęciem poziomu istotności 10% za kryterium obecności w modelu. Stopień dopasowania modelu szczegółowego jest zadowalający, biorąc pod uwagę charakter badania (wielomianowy model logitowy). Redukcja rozmiarów modelu ogólnego (31 zmiennych objaśniających) do modelu szczegółowego (15 zmiennych) jest dopuszczalna na

gruncie weryfikacji statystycznej, o czym informują wartości statystyki testującej prawdziwość nałożenia restrykcji zerowych (ostatni wiersz tabl. 2). Wszystkie zmienne objaśniające obecne w równaniu szczegółowym są statystycznie istotne na poziomie istotności co najmniej 10%, przynajmniej w jednym z rozważanych równań⁹.

TABL. 1. OSZACOWANIA PARAMETRÓW STRUKTURALNYCH MODELU OGÓLNEGO

Zmienne objaśniające	Oszacowanie		Błąd standardowy		Graniczny poziom istotności		exp($\hat{\alpha}_k$)	
	porada							
	niekomercyjna	komercyjna	niekomercyjna	komercyjna	niekomercyjna	komercyjna	niekomercyjna	komercyjna
Stała	0,02	-24,65	3,51	4801	0,99	1,00	—	—
LBUL	0,21	-18,00	1,47	4090	0,88	1,00	1,24	2:10 ⁸
LCIV	18,67	18,27	3499	3499	1,00	1,00	10 ⁸	9·10 ⁷
LROA	-2,99	-19,47	1,72	6887	0,08	1,00	0,05	4:10 ⁹
LPEN	2,96	4,82	3,04	3,15	0,33	0,13	19,20	123,35
LCON	17,13	17,39	4483	4483	1,00	1,00	3·10 ⁷	4·10 ⁷
LDAM	1,31	0,34	1,70	2,02	0,44	0,87	3,70	1,40
LFIN	3,01	-14,83	1,51	3110	0,05	1,00	20,24	4·10 ⁷
LFAM	0,59	1,44	1,43	1,72	0,68	0,40	1,80	4,23
LJOB	-1,16	-2,11	2,20	2,57	0,60	0,41	0,31	0,12
LPRO	1,55	1,88	1,31	1,51	0,24	0,21	4,71	6,52
LLEG	0,61	1,69	1,21	1,42	0,61	0,23	1,84	5,40
LWAG	2,60	-16,06	3,40	4456	0,44	1,00	13,49	1:10 ⁷
LVAL	4,51	5,93	1,21	1,40	0,00	0,00	90,61	377,59
FEM	1,30	1,11	0,82	0,98	0,11	0,26	3,65	3,05
AGE	-0,05	-0,02	0,04	0,05	0,24	0,61	0,95	0,98
EDU1	-4,26	12,48	1,46	4801	0,00	1,00	0,01	3·10 ⁵
EDU2	-0,38	0,67	1,08	1,19	0,73	0,57	0,73	0,57
SCZO	0,77	0,37	1,27	1,51	0,54	0,81	2,17	1,44
SCRO	-1,86	-1,71	1,60	1,88	0,24	0,36	0,16	0,18
SCWD	0,02	1,86	1,57	2,01	0,99	0,35	1,02	6,45
NFAM	-0,48	-0,35	0,30	0,33	0,11	0,29	0,62	0,71
DOCH	0,00 ^a	0,00 ^a	0,00 ^a	0,00 ^a	0,44	0,30	1,00 ^b	1,00 ^b
RESD	3,41	2,64	1,27	1,39	0,01	0,06	30,33	14,05
SLAB	-1,00	-2,38	1,06	1,27	0,34	0,06	0,37	0,09
PAWR	0,26	0,49	0,19	0,25	0,17	0,05	1,30	1,63
PCPL	0,66	1,61	0,81	0,96	0,42	0,09	1,93	4,99
PUSE	0,15	0,32	0,11	0,13	0,18	0,01	1,16	1,38
PTRU	-0,15	0,42	0,44	0,54	0,74	0,44	0,86	1,51
PAVA	1,85	-0,39	0,97	1,11	0,06	0,72	6,34	0,38
APAR	-3,42	-1,16	1,81	2,33	0,06	0,62	0,03	0,31
AACT	1,64	1,70	1,27	1,47	0,20	0,25	5,16	5,47
Dopasowanie	R^2 McFaddena = 0,51				R^2 Nagelkerke'a = 0,72			
Liczba obserwacji	213							

a, b Wartości były: a — dodatnie, ale mniejsze niż 0,005; b — większe od 1, ale mniejsze niż 1,005.

Źródło: obliczenia własne przy użyciu danych z ogólnopolskiego reprezentatywnego badania kwestionariuszowego beneficjentów pomocy prawnej (Burdziej i Dudkiewicz, 2013).

⁹ Przypomnijmy, że zmienną referencyjną jest brak reakcji na wystąpienie problemu prawnego ze strony osoby go doświadczającej.

TABL. 2. OSZACOWANIA PARAMETRÓW MODELU SZCZEGÓŁOWEGO REAKCJI NA ZAISTNIENIE PROBLEMU PRAWNEGO FINALNEGO

Zmienne objaśniające	Oszacowanie		Błąd standardowy		Graniczny poziom istotności		exp($\hat{\alpha}_k$)	
	porada							
	niekomer- cyjna	komer- cyjna	niekomer- cyjna	komer- cyjna	niekomer- cyjna	komer- cyjna	niekomer- cyjna	komer- cyjna
Stała	-3,15	-22,51	1,97	1530	0,11	0,99	—	—
LROA	-2,67	-18,02	1,19	2106	0,02	0,99	0,07	1:10 ⁸
LPEN	2,24	4,22	1,93	2,00	0,24	0,03	9,43	68,22
LFIN	2,42	-13,23	1,04	1115	0,02	0,99	11,23	2:10 ⁶
LVAL	5,22	5,93	1,10	1,22	0,00	0,00	184,49	375,35
FEM	0,79	1,48	0,60	0,74	0,19	0,05	2,20	4,38
EDU1	-2,47	11,69	1,04	1530	0,02	0,99	0,08	10 ⁵
SCRO	-2,58	-2,81	0,84	0,99	0,00	0,00	0,08	0,06
DOCH	0,00 ^a	0,00 ^a	0,00 ^a	0,00 ^a	0,02	0,00	1,00 ^b	1,00 ^b
RESD	2,38	1,67	0,80	0,91	0,00	0,07	10,79	5,30
SLAB	-0,97	-1,53	0,70	0,83	0,16	0,07	0,38	0,22
PAWR	0,16	0,32	0,13	0,17	0,22	0,06	1,17	1,38
PUSE	0,09	0,22	0,08	0,10	0,26	0,04	1,10	1,24
APAR	-3,07	-4,09	1,43	1,83	0,03	0,02	0,05	0,02
AACT	2,09	3,01	1,17	1,27	0,07	0,02	8,06	20,39
Dopasowanie	R^2 McFaddena = 0,37				R^2 Nagelkerke'a = 0,58			
Liczba obserwacji	213							
Testowanie prawdzi- wości nałożenia re- strykcji zerowych	wartość statystyki testu ilorazu wiarygodności = 27,62 graniczny poziom istotności = 0,77							

a, b Jak przy tabl. 1.

Źródło: jak przy tabl. 1.

Znaki oszacowań parametrów strukturalnych stojących przy zmiennych objaśniających są w zasadzie zgodne z apriorycznymi ustaleniami teoretycznymi oraz wskazaniemi płynącymi z analiz jednowymiarowych. Wyjątkiem w tym zakresie jest znak parametru stojącego przy zmiennej *EDU1*, przy czym zmienna ta jest statystycznie istotna jedynie dla wariantu skorzystania z porady niekomercyjnej. Rezultat taki wskazuje *implicite* na konieczność stosowania analiz wielowymiarowej, gdyż wnioski płynące z analiz jednowymiarowych nie uwzględniają jednoczesnego wpływu wszystkich potencjalnie istotnych zmiennych objaśniających na zmienną objaśnianą, czego statystycznym efektem może być korelacja prosta (współczynnik korelacji Pearsona) o kierunku niezgodnym z faktycznie występującą korelacją wieloraką.

Poza tym wyjątkiem interpretacja oszacowań parametrów strukturalnych jest zgodna z oczekiwaniami i umożliwia sformułowanie następujących wniosków:

1. Najważniejszą determinantą wyboru aktywnego sposobu działania w obliczu zaistnienia problemu prawnego jest subiektywne postrzeganie znaczenia tego problemu przez osobę go doświadczającą. Im poważniejszy problem, tym bardziej osoba go doznająca skłonna jest szukać profesjonalnej pomocy prawnej. Jeśli problem ma duże znaczenie dla osoby go doświadczającej ce-

teris paribus relacja prawdopodobieństwa wyboru porady komercyjnej względem prawdopodobieństwa wyboru postawy biernej jest 375 razy większa, natomiast relacja prawdopodobieństwa wyboru porady niekomercyjnej względem prawdopodobieństwa zaniechania działania jest 185 razy większa w porównaniu z sytuacją, gdy problem nie ma dużego znaczenia. W praktyce oznacza to, że żaden poważny problem nie pozostaje bez reakcji ze strony osoby go doświadczającej¹⁰.

2. Wśród przedmiotów prawa, w przypadku których prawdopodobieństwo aktywnej reakcji na wystąpienie problemu prawnego istotnie się zwiększa, najważniejsze znaczenie mają sprawy karne. Ilorazy szans (aktywnej reakcji wobec braku reakcji) wyboru porady niekomercyjnej i komercyjnej są w tych sprawach odpowiednio 9,5 razy oraz 68 razy wyższe w porównaniu z pojawieniem się innego problemu prawnego. W świetle sankcji prawnych, które mogą być następstwem zaniechania prawnej obrony własnej, taki rezultat nie powinien dziwić. *Implicite* wszystkie problemy karne można bowiem zaliczyć do poważnych z punktu widzenia osób ich doświadczających.
3. W przypadku doświadczenia problemu natury finansowej najbardziej prawdopodobny jest wybór nieodpłatnej porady niekomercyjnej (prawdopodobieństwo 11-krotnie wyższe niż w przypadku braku reakcji). Brak istotności omawianej zmiennej dla wariantu porady komercyjnej może świadczyć o barierach finansowych w dostępie do takiej pomocy.
4. Wystąpienie problemu drogowego zmniejsza szansę poszukiwania porady prawnej. Najpewniej wynika to z istnienia systemu obowiązkowych ubezpieczeń komunikacyjnych OC oraz opcjonalnych systemów AC, w związku z czym w razie zaistnienia problemu drogowego jego uczestnicy mogą liczyć na bezpośrednią pomoc agentów ubezpieczeniowych.
5. *Ceteris paribus* kobiety znacznie częściej przyjmują aktywną postawę wobec wystąpienia problemu prawnego niż mężczyźni.
6. Osoby rozwiedzione są znacznie mniej skłonne (w porównaniu z pannami i kawalerami) do podejmowania aktywnych działań w obliczu problemu prawnego (ilorazy szans są równe odpowiednio 0,08 i 0,06 dla porady niekomercyjnej i komercyjnej względem postawy biernej).
7. Rezultaty analizy pokazują, że wysokość dochodu nie jest istotną barierą w dostępie do pomocy prawnej. Chociaż zmienna objaśniająca *DOCH* jest statystycznie istotna nawet przy poziomie istotności 1%, to wpływ zwiększenia dochodu na osobę o 100 zł skutkuje relatywnie niewielkim wzrostem, *ceteris paribus*, ilorazu szans względem przyjęcia postawy biernej. Wzrasta on bowiem o zaledwie 22% w przypadku porady niekomercyjnej oraz o 35% w przypadku porady komercyjnej.
8. Duże znaczenie dla wyboru sposobu działania wobec wystąpienia problemu prawnego ma miejsce zamieszkania. Osoby mieszkające w miastach powyżej 20 tys. mieszkańców mają szerszy dostęp do poradnictwa prawnego, co skutkuje ponad 10-krotnym wzrostem ilorazu szans w przypadku poszuki-

¹⁰ W próbie statystycznej, przy użyciu której dokonano estymacji parametrów wielomianowego modelu logitowego, nie odnotowano ani jednego przypadku braku reakcji na zaistnienie ważnego problemu.

wania porady niekomercyjnej względem braku reakcji i ponad 5-krotnym w przypadku porady komercyjnej w porównaniu z osobami mieszkającymi w małych miejscowościach.

9. Osoby pozostające bez stałego dochodu z pracy są znacznie mniej skłonne do aktywnego działania na rzecz rozwiązania swoich problemów prawnych; ilorazy szans są bowiem równe odpowiednio 0,38 dla porady niekomercyjnej oraz 0,22 dla porady komercyjnej.
10. Świadomość prawna okazała się istotną determinantą reakcji na wystąpienie problemu prawnego. Osoby o większej znajomości prawa znacznie częściej niż osoby mniej zaznajomione z tą tematyką decydują się na wybór płatnej porady prawnej. Wzrost indeksu świadomości prawnej o jednostkę skutkuje wzrostem ilorazu szans o 38% w przypadku korzystania z komercyjnej usługi prawnej. Oznacza to, że zróżnicowanie ilorazów szans wyboru komercyjnej porady prawnej względem braku reakcji na wystąpienie problemu waha się od 1 (indeks świadomości wynoszący 0 i równe szanse, *ceteris paribus*, wyboru braku działania i porady komercyjnej w reakcji na wystąpienie problemu) do 121 razy (indeks świadomości o maksymalnej wartości wynoszącej 15).
11. Postawa wobec stosowania prawa, będąca trwałą cechą osobniczą rzutuującą na postrzeganie problemów prawnych i sposoby ich rozwiązywania, okazała się statystycznie istotną stymulantą decyzji o skorzystaniu z komercyjnej porady prawnej. Pryncypialność w stosowaniu litery prawa skutkuje przyjęciem bardziej aktywnych form dochodzenia swoich racji — wzrost indeksu *PUSE* o jednostkę powoduje wzrost relacji prawdopodobieństwa poszukiwania porady komercyjnej do prawdopodobieństwa braku reakcji na wystąpienie problemu o 24%. Oznacza to, że zróżnicowanie ilorazów szans wyboru komercyjnej porady prawnej względem braku reakcji waha się od 1 (indeks *PUSE* wynoszący 0 i równe szanse, *ceteris paribus*, wyboru braku działania i porady komercyjnej w reakcji na wystąpienie problemu) do ok. 2 razy (indeks *PUSE* przyjmujący maksymalną wartość 3).
12. Postawa społeczna — *APAR* i *AACT* — okazuje się istotnie wpływać na decyzję wyboru sposobu działania wobec zaistnienia problemu prawnego, ale kierunek tego wpływu nie jest jednoznacznie określony. Z jednej bowiem strony przynależność do organizacji społecznych (nawet bierna) zdaje się sugerować, *ceteris paribus*, mniejszą inklinację do aktywnego poszukiwania rozwiązania, z drugiej jednak działalność społeczna sugeruje efekt odwrotny — większą skłonność do przyjęcia postawy aktywnej. Co więcej, obie te zmienne są wysoce istotne statystycznie. Nie podejmując się próby rozwikłania tego — wydawałoby się — wewnętrznie sprzecznego rezultatu, należy stwierdzić, że efekt netto wpływu zmiennych *APAR* i *AACT* zdaje się wskazywać na przewagę przyjmowania biernej postawy wobec problemu prawnego przy wzroście aktywności społecznej danej osoby.

Rezultaty badania umożliwiają sformułowanie następujących rekomendacji z zakresu polityki poradnictwa prawno-obywatelskiego. Po pierwsze, znakomita większość czynników wpływających na wybór reakcji na zaistnienie problemu prawnego ma charakter osobniczy lub mezoekonomiczny. Tym samym możliwości efektywnego oddziaływania (np. stymulacja zachowań aktywnych) instytu-

cji publicznych na reakcje ludzi wobec wystąpienia problemu prawnego są bardzo ograniczone.

Po drugie, okazuje się, że zniesienie ekonomicznych i przestrzennych barier dostępu do pomocy prawnej jest ważnym czynnikiem wpływającym na przyjmowanie przez ludzi aktywnej postawy wobec zaistnienia problemu prawnego. Ma temu służyć wprowadzona w życie z dniem 1 stycznia 2016 r. Ustawa o nieodpłatnej pomocy prawnej i edukacji prawnej. Wymierne efekty tej reformy w postaci zwiększenia popytu na usługi poradnictwa prawnego najpewniej nie będą jednak spektakularne (Florczak, 2015). Jak bowiem wskazują wyniki omawianego badania, ograniczenia popytu na usługi poradnictwa prawnego z powodu niskich dochodów nie są znaczące. Wyraźnie większe propopytowe efekty reformy powinny przynieść zwiększenie liczby poradni prawnych (ponad 1500 nowych punktów), co w praktyce oznacza zniesienie przestrzennych barier dostępu do usług nieodpłatnego poradnictwa. Nawet jednak w tym przypadku wzrost popytu najprawdopodobniej nie będzie dostatecznie wysoki, aby uzasadniać wysokość środków przeznaczanych na funkcjonowanie zinstytucjonalizowanego systemu pomocy prawnej (Florczak i Winczorek, 2015; Florczak, 2016).

Po trzecie, jak się wydaje, długookresowe oddziaływanie na pozostałe determinanty wyboru postępowania w warunkach wystąpienia problemu prawnego nie powinno stanowić autonomicznego celu polityki społeczno-ekonomicznej, z wyjątkiem edukacji prawnej i kreowania postaw praworządnych.

Podsumowanie

Podjmując się podsumowania rezultatów wielomianowej regresji logitowej przedstawionych w artykule, należy stwierdzić, że generalnie są one zgodne z dotychczasowymi ustaleniami teoretycznymi i jednowymiarowymi analizami empirycznymi. Zastosowanie analizy wielowymiarowej umożliwiło jednak bardziej wiarygodną kwantyfikację wpływu poszczególnych zmiennych objaśniających na decyzje dotyczące sposobu postępowania w obliczu problemu prawnego oraz wskazanie szczególnie ważnych czynników. Należy za nie uznać te zmienne egzogeniczne, których wpływ okazał się statystycznie istotny na poziomie istotności co najmniej 10%.

Najważniejszym czynnikiem prowadzącym do wyboru aktywnego sposobu działania okazało się subiektywne postrzeganie znaczenia problemu prawnego przez osobę go doświadczającą. Kobiety, osoby o wyższych dochodach, lepiej wykształcone, mieszkańcy miast co najmniej 20-tysięcznych, osoby cechujące się większą świadomością prawną, działające społecznie oraz pryncypialne w stosowaniu litery prawa częściej korzystają z usług poradnictwa prawnego. Osoby rozwiedzione, niemające stałej pracy czy należące do organizacji społecznych charakteryzują się mniejszą skłonnością do aktywnej reakcji na wystąpienie problemu prawnego. Okazało się, że rodzaj problemu prawnego ma istotny wpływ na wybór sposobu jego rozwiązania. Na przykład wykorzystanie ubezpieczenia OC i AC sprawia, że osoby napotykające na problem prawny związany ze zdarzeniem drogowym nie szukają alternatywnych (oprócz zwrócenia się do ubezpieczyciela) sposobów ich rozwiązania. Osoby doświadczające finansowych problemów prawnych najczęściej wybierają niekomercyjny sposób ich

rozwiązania, natomiast po komercyjny sposób często sięgają osoby z problemami z zakresu prawa karnego.

Wobec braku analogicznych badań i w konsekwencji niemożności przeprowadzenia analizy komparatywnej, uzyskane wyniki należy jednak traktować z pewną ostrożnością. W szczególności nie jest pewne, czy mają one charakter uniwersalny, niezależny od przedmiotu i okresu objętego próbą badawczą, czy też są idiosynkratyczne względem wymienionych okoliczności.

dr hab. Waldemar Florczak — profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego
dr Wojciech Grabowski — Uniwersytet Łódzki

LITERATURA

- Barendrecht, J. M., de Langen, M. S. (2009). Legal Empowerment of the Poor: Innovating Access to Justice. W: G. Rizvi i J. de Jong (red.), *The State of Access: Success and Failure of Democracies to Create Equal Opportunities* (s. 250—271). Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Burdziej, S., Dudkiewicz, M. (2013). *Korzystający i niekorzystający z poradnictwa prawnego i obywatelskiego*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Florczak, W. (2011). Produktynność czynników wzrostu PKB. *Wiadomości Statystyczne*, 2, 8—26.
- Florczak, W. (2015). Ile może kosztować reforma systemu pomocy prawno-obywatelskiej w Polsce. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 45, 189—206.
- Florczak, W. (2016). Modeling Effective Legal Aid System. *Ekonomia i Prawo*, 15(3), 317—334.
- Florczak, W., Grabowski, W. (2018). Czy warto korzystać z porad prawnych? Szacunki mikroekonomicznych efektów poradnictwa prawno-obywatelskiego przy użyciu poszerzonego równania dochodów Mincerca. *Ekonomista*, artykuł przyjęty do druku.
- Florczak, W., Winczorek, J. (2015). Komu ma służyć poradnictwo prawne. *Rzeczpospolita*, 4.03.2015.
- Gramatikov, M. (2008). *Multiple Justiciable Problems in Bulgaria*. Tilburg University Legal Studies Working Paper, (16).
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Gruszczyński, M. (2010). *Mikroekonometria. Modele i metody analizy danych indywidualnych*. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer business.
- Hunter, R., De Simone, T. (2009). Women, Legal Aid and Social Inclusion. *Australian Journal of Social Issues*, 44(4), 379—398.
- Kritzer, H. M. (2008). To Lawyer or Not to Lawyer: Is that the Question? *Journal of Empirical Legal Studies*, (5), 875—906.
- Kritzer, H. M. (2009). Examining the Real Demand for Legal Services. *Fordham Urban Law Journal*, 37, 255—272.
- Kritzer, H. M., Bogart, W. A., Vidmar, N. (1991). *Context, Context, Context: A Cross-Problem, Cross-Cultural Comparison of Compensation Seeking Behaviour*. Paper Prepared for Law and Society, Amsterdam.
- Kurczewski, J., Fuszara, M. (red.). (2004). *Polskie spory i sądy*. Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych ISNS, Uniwersytet Warszawski.
- Legal Service Corporation. (1994). *Legal Needs and Civil Justice, A survey of Americans. Major Finding, from Comprehensive Legal Needs Study*. Pobrane z: http://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/legal_aid_indigent_defendants/downloads/legalneedstudy.authcheckdam.pdf.
- Maddala, G. S. (1983). *Limited-Dependent and Qualitative Variables in Economics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- McFadden, D. (1974). The Measurement of Urban Travel Demand. *Journal of Public Economics*, 3, 303—328.
- Murayama, M. (2007). Experiences of Problems and Disputing Behavior in Japan. *Meiji Law Journal*, 14, 1—59.

- Nagelkerke, N. J. D. (1991). A note on a general definition of the coefficient of determination. *Biometrika*, 78(3), 691—692.
- Pleasence, P., Balmer, N., Reimers, S. (2011). What Really Drives Advice Seeking Behaviour? Looking Beyond the Subject of Legal Disputes. *Onati Socio-Legal Series*, 1(6), 1—21.
- Pleasence, P., Genn, H., Balmer, N. J., Buck, A., O'Grady, A. (2003). Causes of Action: First Findings of the LSRC Periodic Survey. *Journal of Law and Society*, 30(1), 11—30.
- Preisert, A., Schimanek, T., Waszak, M., Winiarska, A. (red.). (2013). *Poradnictwo Prawne i Obywatelskie w Polsce. Stan obecny i wizje przyszłości*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Wall, D. S. (1996). Legal Aid, Social Policy, and the Architecture of Criminal Justice: The Supplier Induced Inflation Thesis and Legal Aid Policy. *Journal of Law and Society*, 23(4), 549—569.
- Winczorek, J. (2015). *Przegląd literatury na temat dostępności i korzystania z pomocy prawnej*. INPRIS. http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/pomoc_prawna/Przegl%C3%84%E2%80%A6d_literatury_na_temat_dost%C3%84%E2%84%A2pno%C4%B9%E2%80%BAci_i_korzystania_z_pomocy_prawnej.pdf.

Summary. *The aim of the study is to identify and quantify the influence of factors determining the reaction to the occurrence of a legal problem. On the basis of literature review, a list of such factors was prepared and, subsequently, on the basis of data from the national survey conducted by the Institute of Public Affairs (IPA) in Warsaw in 2012, structural parameters of the multinomial logit model were estimated. The research presents that a decision on the legal problem depends primarily on the type of experienced issue, its importance, attitudes towards law and several other socio-economic features which influenced people. Moreover, the research outcomes show that reductions in demand for legal counselling caused by the low income are not significant, whereas, spatial availability appears to be a more important barrier.*

Keywords: legal problem, legal counselling, multinomial logit model.